

Hıdır Deryayev'in Türkmen Grameri Üzerine Çalışmaları

Hıdır Deryayev's Works on Turkmen Grammar

Sinan DİNÇ¹

Tahir AŞİROV²

¹ Atatürk Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Erzurum Türkiye
e-mail: sinandinc@atauni.edu.tr

² Türkmenistan Bilimler Akademisi, Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü Aşgabat Türkmenistan
e-mail tahirashirov@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 31.3.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 24.5.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Sinan DİNÇ
sinandinc@atauni.edu.tr

Atrf /Cite this article:

Dinç, S., & Aşirov, T. (2024). Hıdır Deryayev'in Türkmen Grameri Üzerine Çalışmaları. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 205-213.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Hıdır Deryayev, Türkmen edebiyatının önemli isimlerinden biridir. Genellikle onun edebî eserleri ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Kendisi ilk Türkmen romanı sayılan "İkbal" (Ganlı Penceden) romanının yazarıdır. Fakat Deryayev, aynı zamanda Türkmen dili üzerine önemli çalışmalar yapan, bu alanda doçentlik unvanını alan ilk Türkmen akademisyendir. Yazarın bu yönünün de ele alınıp çalışmalarının değerlendirilmesi, Türkmençeye ve dil bilgisi terimlerine katkılarının ortaya konulması önem arz etmektedir. Bu çalışmada Deryayev'in 1933-1937 yılları arasında hazırlanmış olduğu "Grammatika: IV-nci Okıv Yılı Üçin" veya "Ene Dili: 4-nci Yıl Üçin Gramatika", "Grammatika (Nahuv): İkinci Bölüm Orta mektepler üçin 6-7-nci okuv yılları üçin", "Sintaksis Turkmenskogo Yazıka" ve "Evropalılar Üçin Türkmen Dili" adlı çalışmaları hakkında bilgi verilerek eserlerde kullandığı dil bilgisi terimlerinin Türkiye Türkçesi karşılıkları verilmiştir. Deryayev, hayattayken haksızlığa uğramış, haksız yere 19 yılını sürgünde geçirmiştir. Yazarın bu yüzden değerli birçok çalışması görmezden gelinmiştir. Bu çalışma ile akademisyen Deryayev'in Türkmençe üzerine hazırlanmış olduğu çok değerli bilimsel eserler konu ile ilgili araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hıdır Deryayev, Türkmen, Türkmen Dili

Abstract

Hıdır Deryayev is one of the important names of Turkmen Literature. Generally, his literary works have been discussed and evaluated. He is the author of the novel "İkbal" (Ganlı Penceden), which is considered the first Turkmen novel. Deryayev is also the first Turkmen academician who carried out significant studies on the Turkmen language and received the title of Associate Professor in this field. It is important to consider this aspect of the author and evaluate his works and reveal his contributions to Turkmen language and grammatical terms. This study includes Deryayev's "Grammatika: For the 4th Secondary Year" or "Ene Language: For the 4th Year", "Grammatika (Nahuv): Second Part for the 6th-7th Year of Secondary Schools" prepared by Deryayev between 1933-1937. Information was given about his works titled "For the 1st School Years", "Sintaksis Turkmenskogo Yazıka" and "Turkmen Language for the People of Evropa" and the Turkish equivalents of the grammatical terms used in the works were given. Deryayev was treated unfairly while he was alive and spent 19 years in exile unjustly. That's why many valuable works of the author have been ignored. With this study, the very valuable scientific works prepared by academician Deryayev on Turkmen language were brought to your attention on the subject.

Keywords: Hıdır Deryayev, Turkmen, Turkmen Language

Giriş

Hıdır Deryayev, 1905 yılında Marı vilayetinin Eğrigüzer kasabasında doğmuştur. 12 yaşına kadar (1917) annesi ve babası tarafından eğitilmiştir. Çiftçilikle uğraşmıştır. Fakat kısa bir süre sonra, önce annesi sonra babasını kaybetmiştir. Ebeveynlerini kaybedince akrabalarının yanında kalır bu olumsuzluklara rağmen eğitim almak için Eğrigüzer Cedit Okuluna gider (Gurbansähedov, 1975: 107; Muhiyev ve Kürenov, 1988:19).

1920 yılında Marı'da açılan Togtmış Yatılı Okuluna gider burada bir yıl okuduktan sonra aynı yerdeki "Eğitim Enstitüsüne" (инпрос = институт просвещения) geçer. Bir yıl eğitim aldıktan sonra bu okul Taşkent'e taşınır. Yazar eğitimine ara vermez orada devam eder. 1926 yılında bu okulu tamamlar. Kendisinde öğretmenlik vasıfları gören hocaları bu okulda öğretmen olarak kalmasını sağlarlar (Gurbansähedov, 1975: 107; Muhiyev ve Kürenov, 1988: 19).

Almış olduğu eğitimle yetinmeyen Deryayev, bir yandan öğretmenlik yaparken bir yandan da o dönemde Taşkent'te açılan bir Kazak Enstitüsünde okumaya başlar. Fakat okul Almatı'ya taşınınca Orta Asya Devlet Üniversitesinin Şarkiyat Fakültesinin Filoloji Bölümünün ikinci sınıfına geçiş yapar. 1930 yılında üniversitenin bu fakültesi kadro yetersizliğinden Pedagojik Enstitüye dönüştürülür. Deryayev, buradaki öğrenimini 1931 yılında tamamlar ve Aşgabat'taki Devlet Pedagojik Enstitüsünde öğretim görevlisi olarak görevlendirilir (Gurbansähedov, 1975, s. 107-108; Muhiyev ve Kürenov, 1988: 19). 1937 yılına kadar burada önce öğretim görevlisi olarak 1933 yılından itibaren doçent ve kürsü başkanı olarak görev yapar. Gurbansähedov, yazarın ilk doçentlik unvanı alan Türkmen dilcisi olduğunu ifade etmektedir (1975: 108).

Deryayevin, Kümüşali Böriyev'in "Türkmenistan" gazetesindeki "Türkmen dili" adlı yazısına cevaben yazmış olduğu "Türkmen Köne Edebi Dili" (Eski Türkmen Edebi Dili) adlı makalesi yazarı zor duruma sokmuştur (Aşirov, 2019: 123). 1937 yılında hapse atılır 1956 yılına kadar (19 yıl) cezaevinde kalır. Stalin'in ölümünden sonra salıverilir. Yazar, bundan sonra Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlimler Akademisi Mahtumkulu Dil ve Edebiyat Enstitüsünde akademisyen olarak çalışmaya başlar. 1962 yılında ise TSSR (Түркмен Совет Социалистик Республкасы = Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) Yazarlar Birliği'ne sözcü sekreter olarak seçilir. 1979 yılından 1981 yılının mayıs ayına kadar TSSR Yazarlar Birliği'nin müdür yardımcısı olarak çalışır (Tazegül, 2022).

Yazarın, 1937 yılında "Ganlı Penceden" adı ile yayımlanan eserinin ilk Türkmen romanı sayılması ayrıca "Harasat", "Mukaddes Ocak" gibi çok değerli eserlerin yazarı olması, onu Türkmen edebiyatının çok değerli bir yazarı kılmaktadır. Deryayev, 1933-1937 yılların arasında Türkmen dili üzerine çok değerli eserler hazırlar. 1933 yılında "6-7. sınıflar için Türkmen Dilinin Sentaksı" (6-7-nji Klaslar Üçin «Türkmen Diliniň Sintaksisi») adlı çalışmayı çıkarır. Bu ders kitabı 1937 yılına kadar basılır (Muhiyev ve Kürenov, 1988:19). 1934 yılında yedi yıllık okullar için "Türkmen Dilinin Grameri" (Türkmen Diliniň Grammatikasy) Avrupalılar için Türkmen Dili (Ýewropalyar Üçin Türkmen Dili) adlı eserleri çıkar. 1936 yılında ise Türkmenistan'ın Birinci Lengüistik Kurultayına tezler mahiyetinde "Türkmen Dilinin Sentaksının ve Noktalama kurallarının Temel Meseleleri" (Türkmen Diliniň Sintaksisiniň we Punktuaitsiýasynyň Esasy Meseleleri) adlı eseri çıkar (Muhiyev ve Kürenov, 1988: 19)

Deryayev, ayrıca Türkmen dilinin tarihine dair birkaç makale yazar. Bunların arasında "Gelecek Zaman Fiilininin Bazı Meseleleri" (Geljek Zaman İşliginiň Käbir Meseleleri), "Türkmen Dilinin Tarihinin Meseleleri" (Türkmen Diliniň Taryhynyň Meseleleri), "Mahtumkulu'nun Eserlerinin İzinde" (Magtymgulyynyň Eserleriniň Gözleginde) yer almaktadır (Muhiyev ve Kürenov, 1988: 20).

Deryayev, iyi bir edebiyatçı olmanın yanı sıra oldukça iyi bir dilci idi. Mahkumiyeti sonrasında dil konusunda eser yazmaktan uzak durmuştur. Onun yazmış olduğu edebî eserler kadar bilimsel çalışmalarının da bilinmesi gerekir. Bu eserlerinde Deryayev'in 'dinlevçi' (dinleyici), 'sözleyci' (anlatıcı), 'ilerici', 'gayracı' (gerici) gibi uluslararası kavramlara karşılık bulurken Türkmen dilinin gramer terimlerine önemli ölçüde katkıları olmuştur (Aşirov, 2019: 123).

1. Grammatika: IV-nci Okıv Yılı Üçin

Deryayev, 1933 yılında Aşkabat'ta yayımlanan "Grammatika: IV-nci Okıv Yılı Üçin" veya "Ene Dili: 4-nci Yıl Üçin Gramatika" adlı eseri, Hocamırat Baylyev (1905-1946) ile birlikte hazırlamışlardır. Baylyev, Türkmen dili ile ilgili önemli eserlere imza atan dilcilerden biridir. A.A. Kurbanov ile O. D. Kuzmin tarafından hazırlanan "A. Potseluyevskiy, H. Baylyev" adlı eserde, Baylyev'in Deryayev ile 1933 yılında hazırladıkları "Grammatika: IV-nci Okıv Yılı Üçin" veya "Ene Dili: 4-nci Yıl Üçin Gramatika" adlı eser hakkında Deryayev'in ismi zikredilmeden bahsedilmektedir (Kurbanov ve Kuzmin, 1962: 78). Ayrıca Haydar Muhiyev ile Sapar Kürenov tarafından 1988 yılında Aşkabat'ta "Türkmen Dilçileri" adıyla Türkmen dili üzerine çalışanlar hakkında önemli bir eser hazırlamışlardır. Bu eserde de Baylyev ile Deryayev tarafından 1933 yılında hazırlanan bu eser hakkında sadece Baylyev'in ele alındığı kısımda bahsedilmiştir (Muhiyev ve Kürenov, 1988: 19-20, 37-39). Ayrıca eserin redaktörü olarak meşhur dilci Gurban Sopiyev'in adı geçmektedir (Baylyev ve Deryayev, 1933). Türkmenistan İlimler Akademisi Merkez Kütüphanesinde iki nüshası bulunmaktadır. Bu iki nüshanın kapağında "Sopiyev Gurban" ve "Ene Dili: 4-nci Yıl Üçin Gramatika" şeklinde yazı yer almaktadır. İç kapakta ise söz konusu yazarların isimleri geçmektedir. Aynı şekilde kitabın arka kapağındaki Rusça isminde ise, Baylyev ile Deryayev'in isimleri yazar olarak geçmekte ve ana dili anlamına gelen "Rodnoy Yazık" başlığı ile "grammatika dilya 4 goda Obuçeniya v Naçalnih Şkolah" yazısı yer almaktadır. Sopiyev ise redaktör olarak geçmektedir (Baylyev ve Deryayev, 1933). Kitap elli altı sayfadan oluşmaktadır. Eserin içeriği şu şekildedir:

Ovalkı Geçilenleri Gaytalamak (3-17 - Önceki işlenenleri [konuları] tekrarlamak): Sözlem (3-5 - Cümle), Sözlem Hılları¹ (5-17 - Cümle türleri), Yüzlenme Sözlemi (8-9 - Hitap cümlesi), Kömekçi Sözler (9-10 - Edatlar), Düyp söz hem goşılma (12-13 - Kök sözcük ve ek), Goşılmalar (15 - Ekler).

Dil hem Yazıv Hakkında Umumı Düşince (18-27 - Dil ve Yazı Hakkında Genel Düşünce): Dilleriň dörişi (18-19 - Dillerin Ortaya Çıkışı), Dilleriň Bir-birlerine Yağnılık ve Daşlıklarınıň Sebepleri (19-21 - Dillerin Birbirlerine Yakınlık ve Uzaklıklarının Sebepleri), Dilleriň Ösişi (21-22 - Dillerin Gelişimi), Hatın Ösişi (22-24 - Yazın Gelişimi), Sözlemiň Baş Bölekleri ve Eyerceň Bölekleri (24-27 - Cümlelerin Asıl Ögeleri ve Bağımlı Ögeleri).

Sözlemiň Eyerceň Bölekleri (28-38 - Cümlelerin Bağımlı Ögeleri).

I. Doldırğıçlar (28-34 - Tümleçler): 1. Çıkış Doldırğıcı (29-30 - 1. Ayrılma Tümleci), 2. Yöneliş Doldırğıcı (30 - 2. Yönelme Tümleci), 3. Orın Doldırğıcı (30 - 3. Yer Tümleci), 4. Yeňiş Doldırğıcı (30-31 - 4. Belirtili Nesne), 5. Vagıt Doldırğıcı (32 - 5. Zaman Tümleci), 6. Baş Doldırğıcı (32 6. Belirtisiz Nesne), 7. Sebep Doldırğıcı (32-33 - 7. Sebep Tümleci).

II. Ayrığıçlar (34-38 - Tamlayanlar): Sıpatlar (35 - Sıfatlar), Ortak İşliklerden (35 - Sıfat-fiillerden), İsimlerden (35 - İsimlerden), Sanlardan (35 - Sayı Sıfatlarından), Görkezme Çalışmalarından (35 - İşaret Zamirlerinden), Eyelik Ayrığıçlar (35, Belirtili İsim Tamlamasının Tamlayanı), Bir Näge Eyeli Sözlemler (36 - Birden Fazla Özneli Cümleler), Bir Näge Habarlı Sözlemler (36-37 - Birden Fazla Yüklemlili Cümleler), Sözlem İçinde Meňzeş Doldırğıçlar (37-38 - Cümle İçindeki Benzer Tümleçler), Çıkış Doldırğıçlar (38 - Ayrılma Tümleçleri), Yöneliş Doldırğıçlar (38 - Yönelme Tümleçleri), Yeňiş Doldırğıçlar (38 - Belirtili Nesnelere), Orın Doldırğıçlar (38 - Yer Tümleçleri), Vagıt Doldırğıçlar (38 - Zaman Tümleçleri).

Canlı Dili ve Yazıv Dilini Ösdirmek (39-52 - Canlı Dili ve Yazı Dilini Geliştirmek): Gazet (Gazete), Onuň Mazmunı ve Bölimleri (39 - Onun İçeriği ve Bölümleri), Gazetiň Mazmunı (39-40 - Gazetenin İçeriği), Gazetiň Baş Sahypası (40 - Gazetenin Baş Sayfası), Gazet Telegramı, Makalalar, Habarlar ve Başgalar (40-44 - Gazete telgrafı, Makaleler, Haberler ve Diğerleri), Divarı Gazet (44-45 - Duvar Gazetesi), Divarı Gazet Redkollegiyasını Guramak ve Saylamak (45-46 - Duvar Gazetesi Yayın Kurulunu Oluşturmak ve Seçmek), Divarı Gazetiň Adı, Bölimleri ve Onı Düzgine Salmak (46-47 - Duvar Gazetesinin Adı, Bölümleri ve Onu Düzene Koymak), Divarı Gazete Yazılan

¹ Deryayev'in eserlerini hazırladığı dönemde Türkmen Türkçesinin yazım kuralları günümüzdekinde biraz farklılık arz etmekteydi. Bu yüzden terimler ve başlıklar, Deryayev'in eserlerinde kullandığı şekli ile alınmıştır. Söz gelimi, Deryayev'in eserinde "hılları" şeklinde geçen sözcük günümüzde "hilleri" şeklinde kullanılmaktadır.

Makala ve Habarlar (47-48 – Duvar Gazetesine Yazılan Makale ve Haberler), Divarı Gazet Makalalarına Mısallar (48-49 – Duvar Gazetesi Makalelerine Örnekler), Kitap Bilen İşlemek Hakkında (50-51 – Kitap üzerinde çalışmak), Kitabın Başkı Sahıpası (50 – Kitabın ilk sayfası), Kitabın Sözbaşı ve Münderecesi (50-51 – Kitabın önsözü ve içindekileri), Kitaptan Okılan Hekaya ve Makala Değişli Soraglara Cogapları Şol Makaladan Tapıp Bilmek (51 – Kitaptan okunan hikaye ve makaleler ile ilgili sorula dair cevapları o makaleden bulabilmek).

Canlı Dili Ösdirmek (52-56): Yıgnagı Alıp Barmak (52 – Toplantıyı yürütmek), Yıgnagı Alıp Barmak Yolları (52 – Toplantıyı yürütme yöntemleri), Yıgnak Başlağı (53 – Toplantı başkanı), Yıgnagın Sekretarı (Mürzesi) (53 – Toplantı sekreteri), Yıgnagın Agzaları (53-54 – Toplantı üyeleri), Protokol (54), Yıgnagın Gün Tertibi (54 – Toplantının günlük programı), Yıgnagın Protokolü (54-55 – Toplantı protokolü), İne Protokolün Forması (55 – Protokolün formu), Protokol No 2. (56).

2. Grammatika (Nahuv): İkinci Bölüm Orta Mektepler Üçin 6-7-nci Okuv Yılları Üçin

Deryayev, 1934 yılında Aşkabat'ta yayımlanan "Grammatika (Nahuv): İkinci Bölüm Orta mektepler üçin 6-7-nci okuv yılları üçin" (Dilbilgisi (Nahiv): İkinci Bölüm: Ortaokullar için 6-7. sınıflar için) adıyla Türkmen dil bilgisi üzerine almış altı sayfadan oluşan önemli bir eser kaleme almıştır.

I. Bölüm: Sada Sözlem (3-38 Basit Cümle)

1. Sözlem (3-5 - Cümle), 2. Habar (5 - Yüklem), 3. Eye (5-6 - Özne), 4. Ayıklayıcılar (6-11 - Tamlayanlar), 4.1. Shema 1 (7 - tablo 1), 4.2. Shema 2 (7 - tablo 2), 4.3. Shema 3 (8 - tablo 3), 4.4. Shema 4 (8 - tablo 4), 5. Habarın Her Hılı Söz Toparlarından Bolıp Gelişi (11-13 - Yüklem Her Türlü Sözcük Öbeklerinde Olması), 6. Eyäniñ Her Hılı Söz Toparlarından Bolıp Gelişi (13-15 - Öznenin Her Türlü Sözcük Öbeğinden Olması), 6.1. At Sözlerinden (13-14 - Adlardan), 6.2. Çalışmaların Eye Bolıp Gelişleri (14 - Zamirlerin Özne Olması), 6.3. Eyäniñ Sanlardan Bolışı (14 - Öznenin Sayılardan Oluşması), 6.4. Eyäniñ Ortak İşliklerinden Bolışı (14 - Öznenin Sıfat-Fiillerden Oluşması), 6.5. Eyäniñ Sıpatlardan Bolışı (14-15 - Öznenin Sıfatlardan Oluşması), 7. Doldırığıçların Hılları (15-17 - Tümleçlerin Türleri), 7.1. Çıkış Doldırığıcı (15 - Ayrılma Tümleci), 7.2. Yöneliş Doldırığıcı (15 - Yönelme Tümleci), 7.3. Orın Doldırığıcı (15 - Yer Tümleci), 7.4. Yeñiş Doldırığıcı (16 - Belirtili Nesne), 7.5. Vagt Doldırığıcı (16 - Zaman Tümleci), 7.6. Hal Doldırığıcı (16-17 - Zarf Tümleci), 7.7. Sebep Doldırığıcı (17 - Sebep Tümleci), 7.8. Meñzetme Doldırığıcı (17 - Benzetme Tümleci), 7.9. Baş Doldırığıcı (15 - Belirtisiz Nesne), 8. Ayırığıçlar (18 - Tamlayanlar), 8.1. Eyelik Ayırığıcı (18 - Belirtili İsim Tamlaması Tamlayanı), 8.2. Sıpat Ayırığıcı (18-19 - Tamlayan Olarak Sıfat), 9. Sözlemin Deñdeş Agzaları (28 - Bağımlı Cümledeki Eşit Ögeleri). 10. Deñdeş Habarlar (28 - Bağımlı Cümledeki Eşit Yüklem), 11. Deñdeş Eyeler (28-29 - Bağımlı Cümledeki Eşit Özneler), 12. Deñdeş Doldırığıçlar (29-30 - Bağımlı Cümledeki Eşit Tümleçler), 13. Deñdeş Ayırığıçlar (30 Bağımlı Cümledeki Eşit Tamlayanlar), 4. Bağlayıcı Sözler bilen Bağlanışyan Deñdeş Agzalar (30- 34 - Bağlaçlar ile Bağlanan Eşit Ögeler), 5. Kem Sözlemler (34 - Eksiltile Cümleler), 16. At Sözlemler (35 - Ad Cümleleri), 17. Eyeli ve Eyesiz Sözlemler (35 - Özneli ve Öznesiz Cümleler), 18. Yüzlenme Sözler (35-36 - Hitap Sözler), 9. Cogap Sözler (37-38 - Cevap Sözler), 20. Ümlıklar (38 - Ünlemler).

II. Bölüm: Goşma Sözlemler (39-65 - Birleşik Cümleler)

21. Goşma Sözlemlerin Hılları (39-41 - Birleşik Cümle Türleri), 22. Düzmeli Goşma Sözlemler (41 - Bağımsız Sıralı Cümleler), 23. Tirkeş Düzmeli Goşma Sözlemler (42-43 - Tekrarlı Bağımsız Sıralı Cümleler), 24. Bir Tarapdan Bağlanışıklı Düzmeli Goşma Sözlemler (43-45 - Bağımsız Sıralı Cümleler), 25. İki Tarapdan Bağlanışıklı Düzmeli Goşma Sözlemler (45-47 - Bağımlı Sıralı Cümleler), 26. Eyerceñli Goşma Sözlemler (47- 59 - Girişik-Birleşik Cümle), 26.1. Hal Sözlemi (47-48 - Zarf Cümlesi), 26.2. Şert Sözlemleri (48-50 - Şart Cümleleri), 26.3. Vagt Sözlemleri (50-51 - Zaman Cümleleri), 26.4. Meñzetme Sözlemleri (51 - Benzetme Cümleleri), 26.5. Sebep Sözlemleri (52 - Sebep Cümleleri), 26.6. Yagday Sözlemleri (52-54 - Durum Cümleleri), 27. Bir Näge Eyerceñ Sözlemi Bolan Eyerceñli Goşma Sözlemler (59-62 - Birden Fazla Yan Cümlesi Olan Girişik-Birleşik Cümle), 28. Yat Sözler (62-63 - Yabancı Sözler), 29. Sözleşik (63-65 - Konuşma/Diyalog).

Deryayev'in söz konusu eserinin 1935 yılında da aynı adla yayımlanmış olduğu görülmektedir. Deryayev bu eseri, 1935 yılında yayımlandığında "Grammatika: İkinci Bölüm (Nahuv): Orta Mekteplerin 6-7-nci Okuv Yılları Üçin"

(Dilbilgisi İkinci Bölüm (Nahiv): Ortaokulların 6-7. Sınıfları İçin) adıyla seksen bir sayfadan oluşan kitap şeklinde düzenlenmiş ve 1934 yılında neşredilen eserin ikinci baskısı olduğunu şu şekilde dile getirilmiştir: “İkinci yola düzedilip basıldı” (İkinci defa düzenleyerek yayımlandı) (Deryayev, 1935). Eserin ilk bölümü “Yönekey Sözlem” başlığıyla verilmekte ve üç ile kırk altıncı sayfaları arasında yerleşmektedir (Deryayev, 1935: 3-46). İlk baskıda yirmi başlık ihtiva ederken ikinci baskıda yirmi bir başlık bulunmaktadır. Eserde kırk üç ile kırk beş sayfaları arasındaki bölüm “Sokma Sözlere” adlı yirminci başlıktır. İkinci bölüm, “Goşma Sözlere” (Deryayev, 1935: 47-81). İlk baskıdaki yirmi dört ile yirmi beşinci başlık, ikinci baskıda yirmi beşinci başlıkta birlikte verilmiştir (Deryayev, 1935: 52-56).

Aynı şekilde Deryayev’in 1934 ve 1935 yıllarında “Grammatika (Nahiv)” adıyla yayımladığı Türkmen dilbilgisi eserlerinin baskılarında, konuların sırasının değiştiğini de görmek mümkündür. Nitekim ilk baskıda ikinci sırada gelen “Habar” konusu, ikinci baskıda üçüncü sırada verilmiştir (Deryayev, 1934: 5). Buna bağlı olarak ilk baskıda yer alan “Eye” konusu, ikinci sıraya yerleştirilmiştir (Deryayev, 1935: 5-6). İki baskının -bazı dilsel kavramlar dışında- aynı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin ilk baskıda “Basit Cümle” terimi “Sada Sözlem” şeklinde “sada” (sade) sözcüğü ile (Deryayev, 1934: 3), ikinci baskıda ise “Yönekey Sözlem” şeklinde “yönekey” sözcüğü ile ifade edilmiştir (Deryayev, 1935: 3).

Haydar Muhıyev ile Sapar Kürenov 1988 yılında Aşkabat’ta “Türkmen Dilçileri” adıyla Türkmen dili üzerine emek harcamış dilciler hakkında önemli bir eser hazırlamışlardır. Bu eserde Deryayev’in eseri hakkında şöyle denilmektedir: “1933-1937 yılların arasında H. Deryayev Türkmen dili üzerine birkaç önemli eseri yayımlanmıştır. İlk olarak 1933 yılında onun ‘6-7. Sınıflar İçin Türkmen Dili Sintaksisi’ adlı eseri neşredilmiştir. Bu ders kitabının 1937 yılına kadar yeni baskıları yapılmıştır. 1934 yılında onun yedi yıllık okullar için ‘Türkmen Dilinin Grammatikası’, ‘Evropahlılar İçin Türkmen Dili’ adlı eserleri neşredilmiştir” (1988: 19).

Deryayev’in eserini anlamada, Muhammet Geldiyev ile G. Alparov’un 1929 yılında Aşkabat’ta yayımladıkları “Türkmen Dilinin Grammatikası: Sarf, Nahiv (Latin Alfabesinde)” adlı kitabının “Nahiv” ve “Sözlere”nin Hilleri” (Cümlelerin Türleri) bölümleri önem arz etmektedir (Geldiyev- Alparov, 1929: 186-250).

3. Türkmen Dilinin Nahuvı

Deryayev, 1936 yılında Aşkabat’ta yayımlanan “Türkmen Dilinin Nahuvunun (Türkmenistanın 1-nci Linguistik Gurıltayında Doklada Tezislere)” adıyla Türkmen dil bilgisinin noktalama konusu üzerine değerli bir çalışma yayımlamıştır (Deryayev, 1936a). Eserin ismi “Sintaksis Turkmenskogo Yazıkı” (Türkmen Dilinin Sentaksı) şeklinde verilmiştir. Söz konusu kitap, Deryayev’in 1936 yılında 1. Dilbilim Kurultayı’nda “Türkmen Dilinin Nahuvunun” adıyla Latin harfleri ile sunduğu bildirisinin özgün bir eser olarak yayımlanmış hâlidir (Deryayev, 1936a). Deryayev’in bu eseri, aynı yılda Rusçaya tercüme edilerek “Osnovniye Voprosı Sintaksisa i Punktatsii Turkmenskogo Yazıkı” (Türkmen Dilinin Sözdizimi ve Noktalama İşaretlerinin Temel Sorunları) adıyla yayımlandığı görülebilir (Deryayev, 1936b). Nitekim eserin isminin altında parantez içerisinde “Tezisi k dokladu na 1-m lingvistiçeskom s’yezde” (1. Dilbilim Kurultayı’ndaki bildirin tezleri) notu düşülmüştür (Deryayev, 1936b).

Haydar Muhıyev ile Sapar Kürenov tarafından 1988 yılında Aşkabat’ta Türkmen dilcileri üzerine önemli bir eserinde, konu hakkında şöyle denilmektedir: “1936 yılında ise Türkmenistan’ın İlk Linguistik Kurultayı’na bildiriler olarak “Türkmen Diliniñ Sintaksisiniñ ve Punktatsiyasınıñ Esası Meseleleri” adlı büyük makalesi ortaya çıkıyor” (Muhıyev ve Kürenov, 1988: 19).

Eserin Türkmençe içeriği şu şekildedir:

[Giriş] (3-5), Sözlere (5 - Cümleler), Dıngı Belgisi (5 - Noktalama İşareti), Sorag Sözlere (6 - Soru Cümleleri), Dıngı Belgisi (6 - Noktalama İşareti), Yüzlenme Sözlere (6-7 - Hitap Cümleleri), 7 - Dıngı Belgisi (7 - Noktalama İşareti), Dıngı Sözlere (7 -), 8 - Dıngı Belgisi (8 - Noktalama İşareti), Yıgnak Sözlem (8 - Dar Cümle), Gısgaldılan Yıgnak Sözlem (8 - Kısaltılmış Dar Cümle), Eye (8 - Özne), Yöñkeme Bilen Üytgäp Eye Bolan Söz Toparları (8-9 - Şahıs Eki ile Çekimlenerek Özne Olan Sözcük Öbekleri), Düyp Halında Eye Bolup Bilän

Çalışmalar / Düyp Halında Eye Bolup Bilmeyän Çalışmalar (9 - Kök Hâlinde Özne Olabilen Zamirler/ Kök Hâlinde Özne Olamayan Zamirler), Habar (10 - Yüklem), Goşma Habar (10 - Sözcük Öbeğinden Oluşan Yüklem), Meselem (10-11 - Örnek), Eye Bilen Habarıň Deňleşigi (11-12 - Özne ile Yüklemin Uyumu), Yıgnak Sözlemlerde Dıngı Belgisi (12 - Dar Cümlelerde Noktalama İşaretleri), Tire Bilen Yazmalı / Tiresiz Yazmalı (12 - Tire İle Yazılmalı/ Tiresiz Yazılmalı), Yayran Yönekey Sözlemler (12-14 - Geniş Basit Cümle), Hallar (14 - Zarflar), Yayran Sözlemlerde Dıngı Belgisi (15 - Geniş Cümlede Noktalama İşareti), Tire bilen Yazılışı / Tiresiz Yazılışı (15 - Tire ile Yazılışı / Tiresiz Yazılışı), Sözlemiň Deňdeş Agzalarında Dıngı Belgisi (15 - Cümlelerin Bağımlı Ögelerinde Noktalama İşaretleri), Goşma Sözlemler (15-16 - Birleşik Cümle), Dıngı Belgisi (16 - Noktalama İşareti), Dıngı Belgisi (16-19 - Noktalama İşareti), Uğırdaş Sözlemler (19-20 - Paralel Cümleler), Düzmeli Goşma Sözlemler ve Olarda Dıngı Belgiler (20 - Bağımsız Sıralı Cümleler ve Noktalama İşaretleri), Keseki Söz (20-21 - İktibas), Dıngı Belgisi (21 - Noktalama İşareti), Birnäçe Dıngı Belgileri Hakkında (21-22 - Bazı Noktalama İşaretleri Hakkında).

Deryayev'in yazısının girişini, Türkmen dili ile ilgili çalışmaların düzeyini göstermekle başlamaktadır: "Türkmen dili genellikle çok az çalışılmaktadır. Özellikle Türkmen edebi dilinin söz dizimi konuları henüz geliştirilmemiştir" (Deryayev, 1936a: 3). Eserin Türkmencesinde ise "Türkmen dili her taraftan az dernev edilip, kem okulan dildir" (Türkmen dili her bakımdan az incelenip, az okunan/araştırılan dildir) diye başlamaktadır (Deryayev, 1936b: 3). Bununla birlikte dilbilim açısından da ses bilgisi ve şekil bilgisi ele alındığı kadar sözdizimi üzerinde durulmadığını açıklamaktadır. Bu bağlamda Türkmen dilindeki noktalama işaretlerine dikkat edilmediği belirtmektedir. Ancak Türkmen dilinde noktalama işaretinin önemli olduğunu altını çizmekte ve onun göz ardı edilmemesinin gerekliliğini şöyle vurgulamaktadır: "Ancak yazımda noktalama işaretlerinin rolü büyüktür. Özellikle Türkmen dilinde, noktalama işaretlerinin rolü büyüktür" (Deryayev, 1936a: 3). Yazar, noktalama işaretinin Türkmen dilinde önemli olduğu göstermek için birkaç örnek vermektedir. "Türkmen atı yagşy çapyar" (Türkmen atı iyi koşturuyor) cümlesinde noktalama işareti olmadığında, "Türkmen, atı iyi çapar" mı yoksa "Türkmen atı, iyi çapar" mı olduğunun anlaşılacağına dikkat çekmektedir (Deryayev, 1936a: 3). Bu konuyla ilgili son örnek olarak "Zarçy bol Çarı yalı, lodar bolma" (Çalışkan ol Çarı gibi, tembel olma), "Zarçy bol, Çarı yalı lodar bolma" (Çalışkan ol, Çarı gibi tembel olma) cümlesini getirerek noktalama işaretinin öneminden bahsetmektedir (Deryayev, 1936a: 4).

Bununla birlikte, yazar iki çalışmadan bahsetmektedir. Türkmen aydınlarından dilci Muhammet Geldiyev (1889-1931) ile G. Alparov'un 1929 yılında hazırladıkları "Türkmen Dilinin Grammatikası" adlı eseri (Geldiyev, 1929) ve Deryayev'in 1936 yılında Latin harfleriyle yayımladığı "Türkmen Dilinin Nahuvı / Türkmen Dilinin Sentaksı" isimli kitabına atıf yapmaktadır (Deryayev, 1936c). Ayrıca bu iki eser dışında eser olmadığını belirtmektedir (Deryayev, 1936a: 4).

4. Evropalılar Üçin Türkmen Dili

Haydar Muhiyev ve Sapar Kürenov tarafından "Türkmen Dilçileri" adı ile 1988 yılında basılan kitapta Deryayev'in 1934 yılında hazırladığı "Evropalılar üçin Türkmen Dili" eserinin adı "1934 yılında onun yedi yıllık okullar için 'Türkmen Dilinin Grammatikası', 'Evropalılar Üçin Türkmen Dili' adlı eserleri neşredilmiştir" (1988: 19) şeklinde zikredilmektedir.

Sonuç

Hıdır Deryayev, Türkmen edebiyatına kattığı değerli eserler dışında bir akademisyen olarak Türkmen dili üzerine de önemli eserler vermiştir. Deryayev'in dil bilgisi üzerine hazırladığı eserler üstte de belirtildiği üzere uzunca bir süre görmezden gelinmiş veya bazı eserlerdeki katkısı yok sayılmıştır.

Deryayev, Bayliyev ile birlikte 1933 yılında hazırladığı "Grammatika: IV-nci Okıy Yılı Üçin" veya "Ene Dili: 4-nci Yıl Üçin Grammatika" adlı eser ile ilkökul seviyesindeki öğrencilere cümle ve türleri hakkında bilgi vermeye çalışmış Canlı dil ve yazı dilinin nasıl geliştirilebileceği hakkında bilgiler sunmuştur.

1934 yılında hazırladığı "Grammatika (Nahuv): İkinci Bölüm Orta mektepler üçin 6-7-nci okuy yılları üçin" (Dilbilgisi (Nahiv): İkinci Bölüm: Ortaokullar için 6-7. sınıflar için) adlı eserde yine cümle bilgisine dair bilgiler

vermiştir. Basit ve birleşik cümle ve bunların öğelerine detaylı bir şekilde değinmiştir.

Deryayev, 1936 yılında Türkmen Türkçesinin noktalama üzerine hazırladığı “Türkmen Dilinin Nahuvunun (Türkmenistanın 1-nci Linguistik Gurultayında Doklada Tezisler)” adlı eserini özgün bir eser şeklinde “Sintaksis Turkmenskogo Yazıka” (Türkmen Dilinin Sentaksı) adıyla yayımlamıştır. Bu eserle bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Eserde cümle türleri, cümle öğeleri ve noktalama işaretleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Yazar, “Evropalılar için Türkmen Dili” adlı eseri ile yabancılara Türkmence öğretmeyi hedeflemiştir.

Türkmence üzerine hazırlanmış bu denli değerli kaynaklar tekrar incelenmeli, yapılacak yeni çalışmalarda kaynak olarak kullanılmalıdır. Özellikle Türkmen dil bilgisi ile ilgili ortaya koymuş olduğu terimleri ve noktalama ile ilgili görüşleri dikkate alınmalıdır.

Kaynaklar

- Aşirov, Tahir (2019) "Sovyet Türkmenistanı'nda Edebî Dil Araştırmaları: H. Deryayev Örneği", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (1) (Haziran). 121-131.
- Baylıyev, H. M.; Deryayev, H. (1933). *Grammatika: IV-nci Okıv Yılı Üçin*. Aşgabat: Türkmen dövletneşir.
- Deryayev, H. (1934). *Grammatika (Nahuv): İkinci Bölüm Orta mektepler üçin 6-7-nci okuv yılları üçin*. Aşgabat: Türkmen dövletneşir.
- (1935). *Grammatika: İkinci Bölüm (Nahuv): Orta mektepleriň 6-7-nci okuv yılları üçin*. 2. Baskı. Aşgabat: Türkmen dövletneşir.
- (1936ba). *Türkmen Dilinin Nahuvunun (Türkmenistanın 1-nci Linguistik Gurıltayında Doklada Tezisler)*. Aşgabat: Türkmen dövletneşir.
- (1936b). *Osnovniye Voprosı Sintaksisa i Punktuatsii Turkmenskogo Yazıka*. Aşgabat: Turkmengosizdat.
- Geldiyev, Muhammet ve Alparov, G. (1929). *Türkmen Dilinin Grammatikası: Sarf, Nahuv (Latin Alfabesinde)*. Aşgabat.
- Kurbanov, A.A.-Kuzmin, O. D. (1962). A. P. Potseluyevskiy i H. M. Baylıyev. Aşgabat: Turkmenskoye Gosudarstvennoye Uçebno-Pedagogičeskoye İzdatelstvo.
- Muhyev, H. Kürenov, S. (1988). *Türkmen Dilçileri*. Aşgabat: Magaríf.
- Tazegül, Erdem (2022). *Türkmen Türkçesi Dil İncelemesi: İkbâl Romanı*. Edirne: Paradigma Akademi Yayınları.

Yazar Katkıları: Fikir-%50-50; Tasarım-%50-50; Denetleme-%50-50; Kaynaklar-%50-50; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi-%50-50; Analiz ve/veya Yorum-%50-50; Literatür Taraması-%50-50; Yazıyı Yazan-%50-50; Eleştirel İnceleme-%50-50.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: Concept --%50-50; Design--%50-50; Supervision-Resources--%50-50; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation--%50-50; Literature Search--%50-50; Writing Manuscript--%50-50; Critical Review -%50-50

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -